

УДК 374.026(477)(045)

Вікторія Могілевська
ORCID ID 0000-0003-2623-6313

Кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри теорії та методики виховання КЗ «Запорізький обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти» ЗОР,
вул. Незалежної України, 57А, 69061, Запоріжжя, Україна,
m_vik2007@ukr.net

ДЕЯКІ КАТЕГОРІЇ ДИДАКТИКИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ПОЗАШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Автор проводить думку, що деякі категорії дидактики за своєю сутністю лише опосередковано відображають сучасний характер явищ і процесів, що відбуваються в позашкільній освіті. Їх зміст не дозволяє аргументувати ствердження щодо нової місії позашкільної освіти, як соціальної інституції, яка здійснює свій вагомий внесок в процеси соціалізації особистості, творчий розвиток індивіда та закладає підвалини щодо його самореалізації в умовах інформаційного суспільства, що постійно оновлюються. Автор наголошує, що частина категоріального апарату дидактики, як невід'ємної складової педагогіки, має постійно поповнюватись новими висновками, без яких неможливо описати нові теорії чи методики навчання. На його думку, низка таких категорій, як: учні, навчання, навчально-виховна діяльність, навчально-виховний процес, викладання, потребують додаткового трактування з точки зору сучасних концептуальних засад розвитку позашкільної освіти. Лише нове тлумачення їх змістовності дозволить чітко сформулювати концептуальні основи сучасної позашкільної освіти XXI століття.

Ключові слова: категорії дидактики; нова місія позашкільної освіти; вихованці; освітній процес; освітня діяльність; компетентнісний підхід.

Постановка проблеми. Останні десятиріччя значно підвищилися вимоги до позашкільної освіти як рівноправного інституту в загальній системі освіти, відповідно до чого постало питання щодо переосмислення стратегічних питань оновлення або реформування діяльності позашкільних навчальних закладів. Реформування стосується не тільки трансформації позашкільних установ в умовах децентралізації в країні, а й модернізації змісту освітньої діяльності. При цьому ключові концепти, що складають основу цієї освітньої інституції, збереглися і на

новому витку розвитку суспільства, а саме - головним залишається визначення, що позашкільна освіта - це спеціально організована діяльність, яка має яскраво виражену власну специфіку впливу, що дає їй певні переваги перед іншими засобами виховання. Це, передусім, добровільність участі дітей у позашкільній роботі; диференціація її за інтересами і спрямованістю на певний тип діяльності; постановка конкретних практичних завдань перед кожним вихованцем у його творчому становленні; оволодіння знаннями та вміннями за індивідуальними планами тощо. Але умови, в яких сучасні позашкільні заклади здійснюють свою освітню діяльність, швидко змінюються. В їх практичну діяльність прийшли нові освітні технології. Як наслідок, змінюється і методика викладання. До того ж в системі позашкільної освіти використовується достатньо великий діапазон різних форм і методів, спрямованих на оптимізацію педагогічного процесу. Як доводить практика, наявність різних форм навчання часто провокує підміну понять, завдяки яким створюється певна неоднозначність як стосовно понятійного апарату, та і в принципах застосування тих чи інших методів. Недостатня розробленість в наукових працях цієї проблеми примушує проаналізувати використання певних категорій дидактики, за допомогою яких характеризується освітня діяльність позашкільних установ на сьогодні. І ті дидактичні принципи, на яких вона базувалася в минулому столітті, в нинішніх умовах потребують доповнень новими теоріями, зміни акцентів в розстановці пріоритетів, нових трактувань і нових підходів до побудови освітнього процесу. Без додавання нового концепту до існуючих категорій дидактики спрямовувати освітній процес в позашкільних закладах на виконання державного соціального замовлення доволі проблематично.

За останні роки здійснено чимало досліджень, присвячених теоретичним основам позашкільної освіти та окремим аспектам навчально-виховної, соціально-педагогічної діяльності позашкільних закладів. Зокрема розробці методологічних, науково-теоретичних засад навчально-виховного процесу в системі позашкільної освіти присвячені наукові праці О. Биковської, В. Вербицького, Л. Ковбасенко, О. Литовченко, Р. Науменко, Г. Пустовіта, Т. Сущенко та ін. Окремим аспектам

педагогічного процесу у позашкільних навчальних закладах присвятили свої роботи В. Белова, М. Грищенко, К. Демкати́й, М. Коваль, В. Онищук, І. Рябченко, О. Савченко, М. Ярмаченко.

Перелік же імен, що присвятили свої дослідження саме дидактичній складовій, невеликий: В. Вербицький, О. Литовченко, Г. Пустовіт, О. Семенов, Т. Сущенко, Л. Тихенко. Але саме категоріальний апарат та дидактичні принципи освітньої діяльності все ж таки не були їх кінцевою метою.

Таким чином, низка основних категорій дидактики, що є базовими і для позашкільного сектору освіти, потребують додаткового трактування, уточнення та аналізу задля визначення основних орієнтирів дидактичної складової в позашкільній освітній діяльності.

Мета статті: уточнити сутність категорій дидактики - «навчання», «освіта», «викладання», «навчальний матеріал» - для позашкільної освітньої діяльності та акцентувати увагу на тих фрагментах змісту, що мають принципове значення для реалізації в практичній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Характерними ознаками розвитку сучасної освітньої системи в Україні є глибоке оновлення всіх її ланок, і позашкільної в тому числі, модернізація змісту освіти, методів навчально-виховної роботи, широке запровадження в освітню сферу сучасних інформаційних технологій, виникнення нових зв'язків між школою і життям суспільства. Особливістю, притаманною лише позашкільній освіті, є той факт, що її змістовність сьогодні може охоплювати такі галузі знань і практичної діяльності, що виходять не тільки за межі гурткового заняття чи кількох посібників, а й, навіть, навчально-тематичного плану. Поряд з тим відкритим залишається питання оновлення позашкільної освітньої діяльності з дітьми. Більш детально про змістовність поняття «освітня діяльність» можна знайти, звернувшись до категоріального апарату дидактики. Як відомо, основними її категоріями є: навчання, освіта, викладання, учіння, знання, уміння, навички, закономірності, принципи, форми, методи навчання. В контексті даного дослідження мова буде йти про деякі з них, як-то: навчання, освіта, викладання, учіння, знання, форми, методи навчання. Їх сутність виявляється цілком зрозумілою,

але для формальної освіти дітей, і потребує певних уточнень, коли йдеться про позашкільну освіту.

Слід нагадати, що позашкільна педагогіка, як самостійний підрозділ педагогічної науки, оформився не так давно. Її теоретичне оформлення пов'язано, в першу чергу, з ім'ям відомого українського науковця Т. Сущенко (2000). Вона характеризує позашкільний педагогічний процес як процес духовного взаємозбагачення педагогів і вихованців в умовах сприятливого психологічного клімату взаємовідносин, інтелектуальної співтворчості, високої загальної і діалогічної культури. Дослідник називає його саногенним (таким, що спрямовується на подолання негативних емоційних розладів і психічне оздоровлення людини), оздоровлюючим дитину в сфері вільного часу і дозвілля (с.12). Він констатує, що в позашкільних установах організація педагогічного процесу відрізняється значною різноманітністю в порівнянні зі школами (с.10). Слід зауважити, що зарубіжна шкільна освіта сьогодні використовує саме позашкільні форми освітньої діяльності, задля того, щоб бути більш ефективною. Як зауважує Т. Сущенко (2000), методи позашкільної виховної роботи визначаються тим, що першочерговим має бути розвиток творчої особистості, її ініціативи. Тому особлива увага звертається на засоби творчої діяльності і відносини (с.12). Критерієм для визначення засобів виховання є ступінь просування дітей на шляху розвитку їх здібностей і запитів. Продовжуючи думку видатного дослідника, слід констатувати, що розвиток особистості в умовах реалізації парадигми компетентнісного підходу має бути спрямований на формування спектру ключових компетентностей задля його самореалізації в подальшій життєдіяльності. Процеси реформування спричиняють швидкі зміни. В ХХІ столітті позашкільні заклади є не тільки організаторами змістовного дозвілля дітей. Сучасний етап розвитку суспільства зумовив переосмислення місця і ролі позашкільної освіти як складової структури освіти України. Сьогодні ця освітня інституція успішно вирішує питання емоційного, фізичного та інтелектуального розвитку особистості. Переосмислення цих змін в теорії та методології позашкільної педагогіки в нових соціокультурних умовах набуває нових смислів, але, на жаль, практика випереджає теорію.

Дослідники, теоретизуючи щодо змін в позашкільній освіті, звертаються до такої категорії дидактики як «навчально-виховний процес». В новому Законі України «Про освіту» серед основних термінів вище згаданий не значиться. Йому на зміну введені поняття «освітній процес» і «освітня діяльність»: освітній процес - система науково-методичних і педагогічних заходів, спрямованих на розвиток особистості шляхом формування та застосування її компетентностей; освітня діяльність - діяльність суб'єкта освітньої діяльності, спрямована на організацію, забезпечення та реалізацію освітнього процесу у формальній та/або неформальній освіті (Закон України «Про освіту»). Але вище зазначені категорії не містяться серед основних категорій дидактики. Тому є потреба в розстановці певних акцентів. Для кращого розуміння сутності оновленої категорії дидактики «освітня діяльність», слід звернутися до думки Г. Пустовіта (2012), який пропонує конструювати зміст позашкільної освіти шляхом:

- інтегрування навчального матеріалу;
- диференціації змісту освіти і виховання. структурування змісту позашкільної освіти та виховання з позицій диференціації.
- формування та розвитку ціннісних орієнтацій;
- індивідуалізації навчальної та практичної діяльності особистості;
- діяльнісного підходу, що дає змогу реалізувати на практиці набуті учнями знання, інтелектуальні вміння та практичні навички в конкретній суспільно корисній, масовій чи природоохоронній роботі (с.61- 62).

В дидактиці освітня діяльність трактується як діяльність суб'єкта, спрямована на організацію, забезпечення та реалізацію позашкільного освітнього процесу. Але та ж сама категорія в фокусі позашкільної освіти, як підрозділу неформальної освіти, буде мати певні особливості, що їх відрізняють. Як визначає Закон України «Про позашкільну освіту» (2018), освітня діяльність позашкільного навчального закладу - процес надання знань, формування вмінь і навичок з різних напрямів позашкільної освіти, розвитку інтелектуальних і творчих здібностей, фізичних якостей відповідно до задатків та запитів особи. В контексті трактування категорії «навчально-виховний процес» привертає на увагу думка Т. Сороки (2016) про так

зване освітньо - виховне поле, що має складати основу навчально-виховної діяльності сучасних позашкільних закладів. Його призначення – це створення умов на допомогу соціалізації дитини з залученням позашкільного закладу, сім'ї та громадськості до співпраці (с. 280).

Далі мова про зміст і процес освіти, навчання та виховання, та їх органічний зв'язок. Як доведено, це - триєдиний процес. Але, трактуючи категорію «освітня діяльність» в фокусі позашкільної освіти, поширюємо на неї висновок, що на сьогодні вона включає «гнучкі технології», модернізовані методи і форми навчання, його інформатизацію. Як зазначив О. Жебровський (2011), навчальний процес у позашкільних закладах за своєю сутністю, на відміну від навчального процесу в загальноосвітній школі, відрізняється набагато складнішою структурою, значним розмаїттям форм організації та методів реалізації (с. 21). Освітній процес може співвідноситися з конкретними методиками, як теорія з практикою, а також як теорія з теорією, як дві взаємодіючі системи теоретичних знань у галузі педагогіки. Додавання додаткової трактовки ні в якому разі не змінює сутнісний бік категорії, а навпаки, зберігаючи цінні ідеї традиційного навчання, тільки додає акцентів щодо нової ролі позашкільної освіти відповідно до вимог суспільства.

Важливим видається і трактування категорії «учні». Для позашкільної освіти діти, що відвідують позашкільні установи у якості школярів, слухачів, спортсменів, туристів, узагальнюються категорією «вихованці». Закон України «Про позашкільну освіту» визначає вихованців, як осіб, які відвідують гуртки, клуби, творчі об'єднання, секції позашкільного навчального закладу за інтересами, здібностями та нахилами та отримують допрофесійну підготовку. І саме в цій трактовці необхідно чітко зрозуміти, яким має бути характер і зміст діяльності з ними. Це набуває особливого значення, коли мова йде про сутність поняття «якість позашкільної освіти».

Наступна низка категорій - «викладання», «учіння», «навчання», що є базовими в організації і здійсненні освітньої діяльності. Викладання визначено дидактикою, як впорядкована діяльність педагога, спрямована на реалізацію мети навчання та

освітніх завдань, забезпечення інформованості, виховання, усвідомлення і практичного використання знань. Додаткового роз'яснення потребують мета та навчання в позашкільній освіті. На думку Т. Сороки і Б. Струганця (2016), кінцевий результат роботи закладів позашкільної освіти – формування нового мислення у вихованців. Тільки в такому разі зміст позашкільної освіти націлений на майбутнє (с. 278). Сучасна дидактика довела, що справжнім показником ефективності навчального процесу є не лише обсяг засвоєних знань, умінь і навичок, що безперечно, важливо, але й високий рівень розумового розвитку учнів, їх неперервне проникнення в сутність навчальних предметів, процесів і явищ для набуття як найширшого соціального досвіду, в тому числі і творчої діяльності. Наслідком такої переорієнтації освітньої діяльності є готовність тих, хто навчається, до планомірного розвитку розуміння, свідомості, відповідальності, пізнавальної активності. Це і є кроки, завдяки яким формується нове мислення.

Неможливо характеризувати освітній процес, не використовуючи такі категорії дидактики, як «навчання-викладання». Навчання представляється як процес, в якому на основі пізнання, вправ і набуття досвіду виникають нові форми поведінки і діяльності, змінюються раніше набуті. В контексті предмету дослідження трактування потребує та частина, де йдеться про основи пізнання, вправи і набуття досвіду вихованцями в процесі практичної діяльності. Основи пізнання – це вміння суб'єкта позашкільної освіти вчитися неперервно протягом життя, навіть за межами закладу позашкільної освіти. Йдеться про його освітню мобільність. На сучасному етапі освіта не закінчується межами того чи іншого закладу. Глобальна мета освіти – придбання людиною культурного досвіду, затребуваного суспільним розвитком. Освітній процес має забезпечувати входження людини в культуру в широкому розумінні цього слова. Немає різниці, в системі якої освіти – формальної чи неформальної – він здійснюється. Головне, що він додає нового до вже існуючого багажу культурного досвіду.

Категорія «навчання» означає впорядковану взаємодію педагога з учнями - вихованцями, спрямовану на досягнення визначеної мети. Зміст навчання, тобто освітньої діяльності, полягає у постановці перед вихованцями пізнавального

завдання, повідомленні нових знань, управлінні їх засвоєнням, закріпленням та використанню, у перевірці якості знань, умінь, навичок. Що є спільного між навчанням і викладанням? Зміст навчання в новій трактовці, це є - діяльність педагога закладу позашкільної освіти, завдяки якій здійснюється усвідомлення пізнавального завдання, виявлення навчальних об'єктів творчої діяльності дітей, формування уявлень про їх ознаки і властивості, встановлення зв'язків цих об'єктів з іншими предметами та явищами і формування поняття про них, аналіз способів використання цих понять, організація практичної діяльності з набуття досвіду та перехід їх у нові поняття.

Який сенс вкладається в поняття «учіння», як власну навчальну діяльність вихованця? Учіння є процесом пізнавальної діяльності вихованця, завдяки якій він засвоює системні знання, здобуває індивідуальний досвід пізнання, вміння самостійно ним оперувати, застосовувати навички й уміння, розвиваючи свій навик спілкування як з усіма учасниками освітнього процесу, так і за його межами, що співпадає з комунікативною компетентністю, що входить до складу базових (ключових). Дидактика визначає знання як факти, відомості, наукові теорії, закони, поняття, системно закріплені у свідомості людини. Характерними особливостями повноцінних знань є: їх повнота та глибина, оперативність та гнучкість, конкретність, узагальненість та системність, а також їх усвідомлення. Уміння, за визначенням, є здатністю свідомо діяти на основі засвоєних знань. У зазначеному контексті слід додати, що знання не є самоціллю. Важливо вміти їх здобувати і використовувати. Вирішення цієї проблеми лежить в застосуванні в процесі учіння технології критичного мислення, як однієї з провідних технологій XXI століття. До того ж значне місце має посідати самостійна діяльність вихованців та доцільне використання ІКТ-технологій на всіх етапах навчання.

Трактуючи категорію «викладання», слід звернути увагу на те, що поняття «компетентність» передбачає готовність до виконання певної діяльності. І задля цього лише знань і умінь може бути недостатньо. Так як одним із принципів позашкільної освіти є діяльнісний підхід, тому в структурі сучасної позашкільної освітньої діяльності мають переважати ті технології навчання, що надають

практичний досвід, в наслідок чого формуються переконання і ціннісні орієнтири, що є надважливим. Тобто, заняття з хореографії, вишивки, образотворчого мистецтва, боксу, вирощуванням рослин та догляд за тваринами не заради «ефектніше, швидше, сильніше, якомога красивіше», що є головним під час під час змагань чи конкурсів. Головне, як заняття за цими видами творчості впливають на розвиток особистості та впливають на її ціннісні орієнтації. Умовою для цього є змістовність освітньої діяльності. Вона починається з мети, зафіксованій в навчальній програмі гуртка, секції чи студії та спектру компетентностей, як кінцевого результату освітньої діяльності. Наступне – то шляхи, за якими вони будуть формуватися. Значення має і контент навчального матеріалу, загальна постановка проблеми, що свідомо сприймається обома суб'єктами освітньої діяльності, а також запропоновані методики та технології, які допомагають у їх розв'язанні. Отже, основне питання дидактики – чому навчати і як навчати – має єднатися з розумінням щодо використання отриманих знань в практиці життя та набуттям соціального досвіду в конкретних умовах життєдіяльності. Наразі в позашкільному педагогічному середовищі такого переосмислення ще не існує. Але ряд досліджень все-таки надають орієнтири дидактичних засад освітньої діяльності для закладів позашкільної освіти, розкривають сутність методів і засобів навчання та виховання, зауважують на їх місце, роль і функції в освітньому процесі.

В контексті реалізації компетентнісного підходу до навчання зазнає певних змін і діяльність головних суб'єктів педагогічного процесу. В дитиноцентричній позашкільній освіті основу процесу взаємодії становлять, як відомо, суб'єкт - суб'єкти відносини. Нові акценти в діяльності педагога пов'язані з перерозподілом пріоритетів його функцій - від інформаційної до організаторської, консультативної, управлінської. Траєкторію процесу взаємодії в позашкільному середовищі будуть визначати інноваційні дидактичні технології, з поступовим розширенням спектру практичної, саме творчої діяльності.

Таким чином, на сьогодні, аналізуючи дидактичну складову позашкільної освіти, яку б категорію дидактики ми не брали, значна їх частина потребує

додаткового трактування, беручи до уваги сучасний стан розвитку суспільства та місію позашкільного освітнього процесу.

Напрями подальших розвідок мають торкатися змін сучасної методології та позашкільної освітньої діяльності, спрямованої на формування ключових компетентностей у вихованців позашкільних закладів.

Література

Жебровський О. Позашкільна освіта у вимірі XXI століття URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2011_12_7 (дата звернення 03.12.2017).

Закон України «Про освіту» URL: <https://ru.osvita.ua/legislation/law/2231/>

Закон України «Про позашкільну освіту» // Офіційний вісник України. – 2000. – № 29. – С. 3.

Оптимізація виховного потенціалу позашкільного навчального закладу: колективна монографія / В. В. Вербицький та ін. Київ. 191 с.

Сорока Т., Струганець Б. Актуалізація можливостей позашкільної освіти в соціалізації підлітка. Наукові записки. Серія: педагогіка. — 2016. — № 2. URL: <http://pedagogica.tnpu.edu.ua/%D1%81%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B0-%D1%82-%D0%BF-%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C-%D0%B1-%D0%B2/> (дата звернення 21.02.2018).

Сущенко Т. І. Основы внешкольной педагогики: Пособие для классных руководителей, педагогов внешкольных учреждений. Минск : Бел. Навука, 2000. С. 221.

НЕКОТОРЫЕ КАТЕГОРИИ ДИДАКТИКИ

ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ВНЕШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Виктория Могилевская, кандидат социологических наук, доцент кафедры теории и методики воспитания, Коммунальное Учреждение «Запорожский областной институт последипломного педагогического образования» Запорожского областного совета, ул. Независимой Украины, 57-А, 69061, г. Запорожье, Украина, m_vik2007@ukr.net

Автор проводит мысль, что некоторые категории дидактики по своей сути лишь косвенно отражают современный характер явлений и процессов, происходящих во внешкольном образовании. Их содержание не позволяет аргументировать утверждение о новой миссии внешкольного образования, как социального института, осуществляющего свой весомый вклад в процессы социализации личности, творческое развитие индивида и закладывает основы для его самореализации в условиях информационного общества, которое постоянно обновляется. Автор отмечает, что часть категорий дидактики, как неотъемлемой составляющей педагогики, должны постоянно пополняться новыми выводами, без которых невозможно описать новые теории или методики обучения.

По его мнению, ряд таких категорий, как: ученики, обучение, учебно-воспитательная деятельность, учебно-воспитательный процесс, преподавание, требуют дополнительной трактовки с точки зрения современных концептуальных основ развития внешкольного образования. Только новое толкование их содержательности позволит четко сформулировать концептуальные основы современного внешкольного образования XXI века.

Ключевые слова: воспитанники; категории дидактики; компетентностный подход; новая миссия внешкольного образования; образовательная деятельность; образовательный процесс.

SOME CATEGORIES OF DIDACTICS FROM THE PERSPECTIVE OF THE AFTER-SCHOOL EDUCATION

Mohilevska Viktoriia, Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor of the Department of Theory and Methodology of Education of the MI «Zaporizhzhia Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education» of Zaporizhzhia Regional Council, 57A Nezaleznoi Ukrainy Str., 69061, city of Zaporizhzhia Ukraine, m_vik2007@ukr.net

Summary. *The author is of the opinion that some categories of didactics in their essence only indirectly reflect the modern nature of phenomena and processes occurring in after-school education. Their content does not allow to argue the statement on a new mission of after-school education as a social institution that makes its significant contribution to the processes of socialization of an individual, his/her creative development and gives a grounding for his/her self-realization in a constantly updated information society. The author emphasizes that part of the categorical apparatus of didactics, as an integral part of pedagogy, must constantly be replenished with new conclusions, without which it is impossible to describe new theories or methods of teaching. According to him, a number of such categories as: pupils, education, teaching and educational activity, educational process, teaching, need additional interpretation in terms of modern conceptual foundations of the development of after-school education. The introduction of additional clarifications is justified by changes in socio and cultural conditions in which modern after-school institutions operate. Competency-based approach to learning is one of them. The author comments a new interpretation of these categories or focuses attention on the substantial, basing on the normative documents and conclusions of domestic researchers on the processes of modernization of the after-school educational sector, which, in his judgement, include the new vision of the goals and objectives of teaching, means of constructing subject-to-subject relations, as well as technologies aimed to form key competences among pupils in after-school institutions. Only in the context of extrapolation of existing categories of didactics at the theoretical field of modern after-school education, the scientific substantiation of a new goal, content, methods, means, organization of educational process and educational activity in the specified structural unit of the educational branch becomes possible. According to the author, only a new interpretation of their content-richness will allow to formulate clearly*

the conceptual foundations of the modern after-school education of the XXI century and focus on the actual objects and subjects of future researches.

Key words: *categories of didactics, new mission of the after-school education, pupils, educational process, educational activity, competency-based approach*

REFERENCES

Zhebrovskiy O. Pozashkilna osvita u vymiri XXI stolittia [Out-of-school education in the 21st century] URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsh_2011_12_7 (data zvernennia 03.12.2017).

Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [Law of Ukraine "On Education"] URL: <https://ru.osvita.ua/legislation/law/2231/>

Zakon Ukrainy «Pro pozashkilnu osvitu» [Law of Ukraine "On Extracurricular Education"]// Ofitsiinyi visnyk Ukrainy. – 2000. – # 29. – S. 3.

Optymizatsiia vykhovnoho potentsialu pozashkilnoho navchalnoho zakladu [Optimization of the educational potential of an out-of-school educational institution]: kolektyvna monohrafiia / V. V. Verbytskyi ta in. Kyiv. 191 s.

Soroka T., Struhanets B. Aktualizatsiia mozhlyvostei pozashkilnoi osvity v sotsializatsii pidlitka. [Actualization of opportunities of extracurricular education in teenager socialization] Naukovi zapysky. Serii: pedahohika. — 2016. — # 2. URL: <http://pedagogica.tnpu.edu.ua/%D1%81%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BA%D0%B0-%D1%82-%D0%BF-%D1%81%D1%82%D1%80%D1%83%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B5%D1%86%D1%8C-%D0%B1-%D0%B2/> (data zvernennia 21.02.2018).

Sushhenko T. I. Osnovy vneshkol'noj pedagogiki [Fundamentals of extracurricular pedagogy]: Posobie dlja klassnyh rukovoditelej, pedagogov vneshkol'nyh uchrezhdenij. Minsk : Bel. Navuka, 2000. S. 221.

*Стаття надійшла до редакції 31.01.2018
Прийнято до друку 22.02.2018*